

Kőrösi Viktor Dávid

TÖVISI HELYZETKÉP:
AZ ÖNAZONOSSÁG MEGÉLÉSÉNEK
EGYES SZÓRVÁNSAJÁTÓSSÁGAI

Az identitáshatárok kifejezésén elsősorban az önazonosság megélésének akarattól és képességtől függő korlátait értem. Doktori kutatásom témája a Fehér megyei Tövis magyarságának identitásstruktúrája, mely során a nemzeti önazonosság megélésének többféle – szociálpszichológiai, kulturális, lingvisztikai – szempontjait vizsgálom, azonban a hétköznapokban talán legtöbbször érintett aspektus a konfliktualitás, a szórványmindennapok magyar–román választóvonalainak hollétéhez kapcsolódik. Arra keresek választ és példákat, hogy a körülbelül 200 fős, Tövis lakosságának 3-3,5%-át kitevő magyar közösség tagjai milyen mértékben élhetik meg a magyarságukat anélkül, hogy a többségi lakossággal konfliktushelyzetbe kerüljenek. A határ ott van, ahol valamilyen súrlódás lép fel, ezért az identitáshatár-vizsgálat jelentős részben kötelezően konfliktusvizsgálat. E tanulmányban bemutatom a konfliktusokat, a feloldási stratégiákat s a határok tágitására tett erőfeszítéseket.

Az egyén és közösség fölött lebegő konfliktushelyzet befolyásolja, hogy az adott személy meddig merészkedik el a saját identitásának megjelenítésében. Az önazonosság határainak megtapasztalása s a konfliktushelyzetekhez való adaptáció a primer és szekunder szocializáció együttes következménye, mely természetesen vet fel asszimilációs kérdéseket is.

A primer szocializáció a szűk családban elsajátított mintákra utal, ami magában foglalja az interetnikus kapcsolatok menedzselését is. Ugyanakkor a szülők által elmondott és a személyesen átélt tapasztalatok nem egyenlő súllyal méretnek meg: az elmondások orientatív funkcióval rendelkeznek, az identitáshatárok kialakulására értelemszerűen a külvilággal való kapcsolat van nagyobb hatással. Nemzetiségileg vegyes környezetben már gyermekkorban találkozni a különbözőségek okozta konfliktusokkal. A gyerekkori csínytevések, sértegetések –

amennyiben nem sikerül rájuk megfelelő választ adni – felnőttkorig az identitás számára meghatározó élményekké duzzadhatnak.

NARRATÍVÁK HARCA: MŰLT ÉS IDENTITÁS KAPCSOLATA

Az identitáshatárok kialakulását illető folyamatok két jellegzetes korszakra bonthatók. Egyik a gyermekkor, amikor a gyerekek pszichálódznak egymással. Ezt az időszakot az ismeretek hiánya és a családi házból hallott preferenciák együttese jellemzi. Az otthonról hozott gondolatiság lehet a türelmetlenség és a tolerancia melegágya, azonban akármelyik is, az adott atmoszféra pontos jelentését a gyerekek még nem ismerhetik.

Minas N. Kastanakis és Benjamin G. Voyer közös munkájukban több más szerzőre hivatkozva megállapítják, hogy a kulturális különbségek felfogása a nyugati világban jellemzően az érzelmek, a környezet és az érzékszervi percepciók különbsége mentén történik¹. Kisebbségi korra nagyobb részben jellemző, hogy nem tudatosan nemzetiségi alapon, hanem olyan, fel nem fogott, de érzékelt különbségek miatt alakulnak ki konfliktusok, mint pl. eltérő ünnepekörök, térhasználat, beszélt – és a másik által nem értett – nyelv. Az odamondogatások eleinte szimpla ugratásnak tűnnek, a gyerekek annyit észlelnek, hogy egy-egy kifejezéssel a másikat sértegetni lehet, világnézeti megfontolások azonban ekkor még nincsenek jelen, az ideológiai színezet korai felnőttkorban jelenik meg.

A gyerekkori csipkelődések tipikus szava a *bozgor*. Középkorú, román ajkú, férfi adatközlő elmondta, hogy a magyar gyerekeket piszkálták vele, de azon túl, hogy a felnőttektől hallották, tőlük tanulták el, a valódi jelentéséről akkor még nem tudtak: „*Știam că-i jignitor și ăsta auzeam de la oamenii mai mari. Și ăsta o spuneam, dar nu știam că-i fără țară, ăsta nu știam.*” [K. V. D. ford.: *Tudtuk, hogy sértő, az idősebbektől hallottuk. S ezt mondtuk, de nem tudtam, hogy hazátlant jelent, azt nem tudtam*]. A *bozgor* szó használatát illetően figyelemre méltó fenti adatközlő megjegyzése, miszerint „*ei, regășenii ne zic, practic, românii lor get-beget din Transilvania bozgor.*” [K. V. D. ford.: *Ők, a regáti*

1 Minas N. Kastanakis – Benjamin G. Voyer: The Effect of Culture on Perception and Cognition: A Conceptual Framework. *Journal of Business Research*. Online: <http://dx.doi.org/10.1016/j.jbusres.2013.03.028>. (Utolsó megtekintés: 2021. 05. 28.). 2013, 2.

románok gyakorlatilag nekünk, tősgyökeres erdélyi románoknak mondják, hogy hazátlan.] (66 éves román férfi).

A múlt és a mai identitás összefüggésének kérdésében Anthony D. Smith azon az állásponton van, hogy az etnikai konfliktus, több ok mellett, az egyenlőtlenül elosztott etnikus történelemnek (ethno-history) is függvénye². Erdélyben általában – s Tövisen is érzékelhetően – nem csupán arról van szó, hogy egy közösségnek milyen múltja van, hanem hogy milyen múltat képes megjeleníteni, azt a társadalmi környezet mennyire fogadja el, illetve utasítja vissza. Az elutasítás legfőbb következménye a közösségi narratíva átalakulása. A modern nemzeti identitás kiforrásának sarokpontjaként számon tartott 1848-as forradalom és szabadságharc után csupán bő 70 év telt el a trianoni diktátumig. Az adott kor információáramlása s az adott sajtóviszonyok közepette ez nem tekinthető jelentős időnek ahhoz, hogy a nemzeti identitás egységes keretei mindenhol megszilárdulhassanak. A magyar identitásnarratíva tehát a magyar állami építkezés során is sérülékeny volt, az 1921-es impériumváltást követően pedig intézményesen is szembekerült a számbeli többség narratívájával, mely a mind hatékonyabb és szélesebb tömegeket elérő állampolitikai üzenetek miatt gyorsabban tudott szilárdulni.

A számbeli többség ereje és a számbeli kisebbség gyengesége között húzódó tudati különbség az identitás elbeszélésének sarokpontja. Egy adatközlő a családi mondák történelmi hiányosságait azzal magyarázza, hogy „*az anyám, mert ő kam [nagyjából] tövisi, nemigen mesélt a háborúról. (...) Nem akarta elő[hozni], hogy [újra] élje át.*” (48 éves magyar férfi) Valószínűnek tartom, hogy nem csupán kifogásról, magyarázkodásról van szó: a szórványmagyarság Erdély-szerte tapasztalt realitásai közé tartozhat a magyar nyelv, a nemzeti és közösségi kultúra, így a családi emlékek átadása „feleslegességének”, „hiábavalóságának” érte. Ennek következtében a múlt ugyanúgy korlátozottan képezi a közbeszéd részét, mint a jövő tervezése. A múlt és jövő kérdése a bibliai erkölcsön keresztül jelen van a templomban, az egyéni életekben már csak részlegesen, közösségi diskurzus tárgyát pedig szinte egyáltalán nem képezi. François Hartog írja, hogy a jelen naponta módosítja a

2 Anthony D. Smith: *National Identity*. London, 1991, Penguin Books, 163.

múltat és a jövőt³, ami a szórványgyakorlatban leginkább azt jelenti, hogy a mindennapok során a személyes habitus függvényében alakul a múlt-tudat és a jövőkonceptió, s erősebb közösségekkel ellentétben korlátozott a külső, közösségi segítség. Aki elkötelezett a magyar történelemnarratíva mellett, az elsősorban magától elkötelezett, aki nem, azt a közösség nem tudatos cselekvéseken keresztül tartja a közösségben – utóbbira egy-egy román nemzetiségű református állítható példaként, akiket a lelkipásztor személyisége vonzott a gyülekezetbe.

Hartog fent idézett, prezentizmust illető gondolata ugyanakkor túlmutat önmagán, s arra figyelmezteti a kutatót, hogy körültekintően kezelje a múlt és emlékezet összefüggését. A kollektív emlékezet azt őrzi meg a múltból, ami a jelenben is él a csoporttudatban, éppen ezért a csoporthatárokon belül értelmezhető.⁴ Az emlékezet a múlt egy-egy időszakára, eseményére vonatkozik, melynek kötőereje az egyes események magyarázatának és megítélésének közössége. Világos tehát, hogy a mesélés miért egy közösség alapszöveve: közös múltfelfogást generál, ezáltal megteremti a kollektív emlékezetet, kijelöli a csoporthatárokat, s aki azzal azonosul, az csoporttag. A társadalmi működés sajátossága azonban, hogy az egyén önazonosságának főbb vonalai kötelezően illeszkednek egy csoport kollektív identitásába: a kérdés tehát nem az, hogy valaki csoportba fog-e tudni tartozni, hanem az, hogy melyikbe. Amennyiben nincs családon és tágabb közösségen belül történetmesélés, a szocializációs feladatokat más történetek fogják átvenni, így az identitás része az a történet lesz, amit más közösségekben beszélnek el. Egy etnikai csoport karaktere nagyobb részt erkölcsi alapokon nyugszik, mely az egyéneket összegyűjti, nemzeté szervezi⁵, ahhoz azonban, hogy ez megtörténhessen, az erkölcsi alapokat a beszélés, a tanítások által folyamatosan újra kell termelni.

A románság a magyarsághoz való viszonyát is a kollektív emlékezet alapján alakítja ki, amit egyébként a tövisi magyar adatközlők világosan érzékelnek. Az, hogy nem alaptalan a vélekedés, alátámasztja egyik román adatközlőm, akit megkérdeztem, hogy mit jelent románnak

3 François Hartog: *Regimes of Historicity. Presentism and Experiences of Time*. New York, 2015, Columbia University Press (E-book), 113.

4 Maurice Halbwachs: *The Collective Memory*. New York, 1980, Harper & Row, 80.

5 Vö.: David Hume: *Of National Characters*. In *Selected Essays*. Eds.: Stephen Copley – Andrew Edgar. Oxford, 1993, Oxford University Press, 113–126.

lenni. „Păi, ce să însemne? Băştinaşi.” [K.V. D. ford.: Hát mit jelentene? Ősiséget.] (85 éves román férfi) Az interjúalany, amikor a románság öndefiníciójáról kérdeztem, az ősiségre („băştinaşi”) való hivatkozás mellett a beszélgetés során szimbólumként még az egyházat és a román nyelvet nevezte meg. Vannak olyan magyar adatközlők, akik szerint a románság identitásának gerince az egyház, az anyanyelv és a területi elsőbbség tudata. Ezt a fentiek alátámasztani látszanak, de helyesebb nem általánosítani: a gondolat létezik, de a román ajkú adatközlőim esetében ezen attribútumok közkeletűsége nem nyer egyértelmű visszajelzést.

Kürti László szerint egy állam minél jobban ki kíván használni egy területet, annál erősebben érezhetik a helyi közösségek, hogy jogsérelem éri őket. Hozzáteszi, a szülőhazáért való küzdelem egyes „szent központjai” területi konfliktusokhoz is kapcsolhatók.⁶ A kérdés rávilágít arra, hogy a múltbeli történéseket illető főbb narratívák milyen konfliktusforrást jelenthetnek az identitások megélését illetően. Ugyan különböző nézőpontok szerint és eltérő történelmi időszakokból táplálkozva, de a jogsérelem-érzet és a szülőhaza szent központjához kapcsolódó területi konfliktus párhuzamosan van jelen a magyar és román tudatban, sokszor anélkül, hogy a jelentéssel rendelkező narratív határok leszögezésre kerülnének. Odo Marquard szerint az egyetemes történelem – mint egyenjogúsító, a forradalmi haladás és a társadalmi fejlődés elmélete – az embert győzedelmes lényként mutatja be. Végül azonban minden esetben kiderül, hogy az ember győzelme más emberek legyőzését jelenti, mely során a győző a legyőzöttet dehumanizálva önmaga is dehumanizálttá válik,⁷ mely hű képet fest a magyar–román történelemmagyarázat egyes szeleteinek az összeegyeztethetlenségéről. Az eltérő múltpercepciók alapján álló területkihasználás és a „szent központok” narratív megjelenése egymással úgy ellentétes, hogy közben egyes tételei (állami elnyomás kontra nemzeti jogsérelem, az ősi földért folytatott harcok) megegyeznek, így az identitások ütközése elkerülhetetlen. Kérdés a feldolgozás módja, azonban az elmúlt két évszázad interetnikus történelme inkább sugallja a marquardi jelenség-

6 Kürti László: Határkutatás – a regionális tudományok új ága? *Magyar Tudomány*, LI(CLXVI) évf. (2006). 1. sz. 32.

7 Odo Marquard: *In Defense of the Accidental*. New York, 1991, Oxford University Press, 59.

get: amit az egyik megnyer, a másik elveszít, ugyanakkor számolni kell a nemzeti közösségek közötti diszharmónia egyéb (pl. gyermekvállalási kedvet, gazdasági teljesítményt, lakóhely iránti elkötelezettséget illető) negatív hatásaival is.

A nemzetiségi konfliktusoknak az identitás ugyanakkor nem csak alakító alanya, de elszenvedő tárgya is: részben az identitástól függ a konfliktusokra adott reakció, ami visszahat az önazonosságra. Az ilyen súrlódások során dől el, hogy az identitás mely elemei hasznosak/feleslegesek, aminek következtében a múltnarratíva – amin az egyes eseményekhez fűződő identitáskonstrukciós magyarázatokat értem – is elmosódik, a narratív határok bizonytalanná válnak: a központi kérdés, hogy mi az, amit érdemes sajátos szemszögből magyarázni, és mi az, amiben átvehető a többségi világmagyarázat. Vajon a megegyező tárgyú, de ellentétes tartalmú múltpercepciók küzdelméből Kossuth Lajos vagy Avram Iancu jön ki győztesen? Amennyiben az utóbbi, az előbbi idővel a vesztes, felesleges kategóriába kerül, melynek további következménye a sajátosan magyar múltnarratíva, azon keresztül pedig az identitás gyengülése.

A múltnarratívához kapcsolódó egyik fő kérdés az, hogy az elbeszélés, a mesélés megtörténik-e, a másik kérdés pedig az, hogy hogyan. A beszédmód-változásokon nem feltétlenül a tartalom módosulását értem, hanem inkább a verbális önkifejezés módját. Nézőpontom szerint beszédmód szocializációs kövekezmény, vagyis a beszélés milyenségéből következtetni lehet a magán-, illetve társadalmi szféra adatközlőt érő főbb hatásaira. Kiderül többek között az, hogy az adatközlő milyen gondolatokat hoz a családi házból, valamint milyen külső fékek hatnak rá – és mennyire – az önazonosság verbális és non-verbális megfogalmazása kapcsán. A beszédmódot korszakonként lehet megkülönböztetni. Kutatásom során két ilyen korszak körvonalazódik: a második világháborút megelőzően, illetve az azt követően született generációk verbalitása között látszik különbség.

A román politikai és gazdasági körök azon – már 1921-et megelőzően is létező – igyekezete, hogy az erdélyi románság egyházi vezetőin keresztül juttassák el a közember számára az összetartozás gondolatát,⁸ az

8 Vö.: Kós Károly: Levél a balázsfalvi gyűlésről. *Budapesti Hírlap*. 1911. szeptember 6., 5.; Földes Károly: *Szórványmisszió – jaj-szó a pusztuló szórványokból*. Nagyenyed, 1934, Keresztes Nagy Imre Könyvnyomdája, 12–13.

egyébként is sérülékenyebb magyar szórványközösségeket érintette különösen érzékenyen. A szórványmagyarság kulturális depriváltsága ráadásul az impériumváltást követően állampolitikai értelemben is igaz lett. Bakk Miklós és Öllös László közös tanulmánya szerint „a szomszéd nemzetek félelmei egyszerre fakadnak a kisebbségi magyarok jelenlétéből és Magyarországból. A kisebbségi magyaroktól maguktól azonban aligha félnének, Magyarországgal együtt viszont már felkelhető és táplálható veszélyérzetük.”⁹ Az idézet vitatható pontja, hogy a kisebbségi magyarok önmagukban nem volnának „félelmetesek”, általában azonban megállja a helyét az, hogy Magyarország szomszédos országaiban, így Romániában is a magyar közösség tevékenysége kiemelt politikai figyelemben részesül. Dél-Erdély magyarságának az elmúlt két évszázadban olyan társadalmi és politikai eseményekben volt része, mely a magyar és román történetírás ellenkező előjelű értelmezéseinek és az érdekütközésekben bővelkedő „politikai hagyományok” következtében ma is konfliktusforrás. Egyes erdélyi magyar közösségek időről időre közéleti viták alapjául szolgálnak, melynek következménye az a tudat, hogy a közösségi működés bármikor mediatizálódhat, kihat arra, hogy milyen alkalmakkor és milyen beszédmód keretében jeleníti meg közösségi identitását a tövisi magyarság.

Az interjúk alapján cezúrának tűnik a második világháború. Általánosságban elmondható, hogy a legidősebb, második világháborút megelőzően született korosztály történelmi ismeretei mélyebbek, személyes tapasztalatból származnak, ennél fogva könnyebben előhívhatók. Ennek egyik oka, hogy az idősebbeknél az impériumváltás, valamint az alá-, illetve fölrendeltség 1921-et követő váltakozása időben közelebbi, részben személyes tapasztalat. Ezzel szemben a későbbi nemzedékek tagjai a magyar-román viszonyrendszerben ugyanazt és nagyjából ugyanúgy látták, az impériumváltás időszaka pedig időben túl távoli ahhoz, hogy bármilyen jellegű befolyást tudjon gyakorolni az adatközlői világnézetre.

Az 1921–1945 közötti időszak a magyarság politikai alárendelődésével is járt, ugyanakkor Tövisen létezett egyfajta magyar–zsidó–román

9 Bakk Miklós – Öllös László: Politikai közösség és kulturális identitás Magyarország és a szomszédos országok magyar kisebbségeinek viszonyában. In *Határon túli magyarság a 21. században*. Szerk.: Bitskey Botond. Budapest, 2010, Köztársasági Elnöki Hivatal, 45.

kulturális egyensúly. Egy adatközlő szerint a magyar és a zsidó közösség kulturális felsőbbrendűsége egyértelmű volt, de a románság mögötti adminisztrációs háttér kulturális értelemben is felhajtóerőt képezett, illetve mindennapos jelenség volt egymás rendezvényeinek látogatása. A kultúra felülről vezéreltsége ugyancsak a különbségek kiegyenlítődése irányába hatott.

Sorina Paula és Ioan Bolovan közös tanulmányukban úgy fogalmaznak, hogy a két világháború közötti általános kelet-európai bizonytalanságai során minden közösség minden generációja elsajátította – és a mindennapi élet normáivá tette – az adott korszak kliséit.¹⁰ A második világháború előtti nemzedék látta Magyarországot sikeresnek, látta Észak-Erdély visszatérését Magyarországhoz, ami a dél-erdélyi magyarellenes politika fokozódásával párhuzamosan is tartást adhatott az embereknek. A második világháborút követő kommunista berendezkedés Magyarországon és Romániában is áthelyezte a hangsúlyokat. A nemzeti revans addigi magyarországi retorikája megszűnt, s talán Észak-Erdély újbóli elvesztésének demoralizáló hatása is közrejátszhatott abban, hogy a második világháború óta az erdélyi magyar közösségi emlékezet defenzívája érzékelhető. Mindeközben Románia, az 1950-es évek geopolitikai indíttatású „bizonytalankodását” követően különösen az 1970-es évektől a két világháború közötti időszakhoz hasonlóan újra a nacionalista retorikát tette dominánssá. A beszélők stratégiájává a nemzeti kultúrák ütköz(tet)ései helyett a *csendes megmaradás* vált, azonban a különbség inkább kommunikációsnak tűnik, mint tartalminak. Az interjúk során világosan érzékelhető volt a magyar és román közösség közötti konfliktualitás, azok kifejezése, elbeszélése azonban nem tartozik a posztvilágháborús klisék közé.

NEMZETISÉGI KONFLIKTUSOK MA

A konfliktusok által gerjesztett feszültség a félelem egyik fajtája, ami a mindennapokban láthatóan jelen van, ugyanis szinte minden interjúban felmerültek konfliktusos élethelyzetek. Kutatásom során a féle-

10 Sorina Paula Bolovan – Ioan Bolovan: Căsătoriile mixte în Transilvania la sfârșitul epocii moderne. Considerații demografice. In *Căsătorii mixte în Transilvania: secolul al XIX-lea și începutul secolului XX*. Coord.: Corneliu Pădurean – Ioan Bolovan. Arad, 2005, Editura Universității Aurel Vlaicu, 88.

lem kifejezést két párhuzamos értelemben értem – a konfliktusok elkerülését célzó tudatos vagy ösztönös manővereket és a fizikai retorzióktól való ijedtség érzését is ezzel a szóval írom le –, azonban e két jelentés esszenciája a bárminemű fizikai vagy verbális összeütközés elkerülésének igénye. A kívülről megfogalmazásra kerülő igényeknek való megfelelés a mindennapi élethez szükséges együttműködéshez szükséges. Másfelől, az identitás belső igénye jobbra a templomban és a kutatóval zajló találkozások alkalmával kerülnek megfogalmazásra, ezért azok kiforratlansága, zavara, esetlegessége természetes jelenség. Ráadásul e két igénycsoport összhangjáról korlátozottan beszélhetünk: van, hogy a külső igények ellenkező előjelűek, mint a belsők: többek között a nyelvhasználati lehetőségek esetén sokszor látható, hogy más a többségi környezet elvárása és más a kisebbségi akarat.

Az erdélyi magyar szórványban jellemző, hogy a magyar fél teljes összhangról és nemzetiségi békéről számol be, miközben a beszélgetés során egy-egy elejtett szóból, mondatból, anekdotázásból lehet arra következtetni, hogy a narratív valóság és a realitás különbözik. Egy adatközlő egy alkalommal azt mondja, hogy *„tudja meg, hogy egy nagy dolog, hogy mész az utcán és nem ütnek le, vagy szólítanak meg, hogy tudsz beszélni magyarul”*, majd ugyanó egy másik alkalommal már a konfliktusok létét tagadja: *„nincsen konfliktus. Én akkor nézem egy konfliktust, ha valakivel beszélem magyarul az úton, s jön a másik és megmondja, te, ne beszélj magyarul. Deci, nekem nem volt ilyesmi. És nem is hallottam, hogy szólítsanak más valakit.”* (48 éves magyar férfi)

Az interetnikus jó viszony általános kiemelése a helyi magyar-román kapcsolatok igazolására szolgál, mely szórványban a hétköznapi racionalitás, a mindennapi interetnikus érintkezési rutin szintje mellett a családi racionalitáshoz (vegyes házasságok) is kapcsolódik. Több adatközlőm is nyilatkozott úgy, hogy az ember számít, nem pedig a nemzetiség. Az „ember számít” a legtöbb tövsi családban a minden napok vezérfonalának látszik, függetlenül attól, hogy például a román fél támogatja és bátorítja, vagy tiltja a magyar beszédet.

A konfliktusok természetesen feloldási stratégiát igényelnek, a konfliktus ugyanis olyan jelenség, amit nem lehet reakció nélkül hagyni – ez esetben természetesen a „nem reakció” is reakció. Zygmunt Bauman úgy fogalmaz, hogy az egyéni érdekek szolgálata nem a szabályoknak való megfelelés, hanem rugalmasság, a taktikaváltás

képessége,¹¹ ami meglehetősen élesen világítja meg a beolvadás egyik mögöttes tényezőjét. A külső szabályokhoz való idomulás nyomán megfigyelhető asszimilációs folyamattal (nyelvvesztés, akkulturáció) a probléma a nemzeti veszteségen felül leginkább az, hogy nem aktív, tervezett átmenet, hanem passzív, a mindennapi életvitel nagyobb funkcionalitásával indokolt stratégianélküliség. Ebből következik, hogy a helyi közösség feladata elérni, hogy önmaga képes legyen különbséget tenni az alkalmazkodás és beolvadás között, második lépésben pedig az életét e különbség fényében szervezni.

Az asszimilációs folyamatoknak leginkább gátat szabni képes tulajdonság a közösségi és egyéni élet tervezettség. Tudatosság nélkül az ember reflexív, ösztönös módon reagál, tudatossággal azonban az érzékek jelzésének megfelelő választ képes adni.¹² Azonban az identitást érintő döntések természetrajzának leírásakor, azok mozgatórugójaként figyelembe kell venni, hogy a kisebbségi közösség mindennapjaiban jelenlévő konfliktusok idővel létrehozzák a döntések többségi szemszögből való átgondolásának reflexét.

Másképpen utal tudatosságra az a román ajkú adatközlő, aki magyar identitás, kulturális jegyek – konfliktusok elkerülése érdekében történő – visszaszorításával kapcsolatos, a vegyes családokban előforduló, identitásokat illető konfliktusokat „felvállalt konfliktusnak” (conflict asumat) nevezi. A hölgy szerint „*cred că atunci când se căsătorește oarceum se cunosc. (...) Și dacă văd că-i rigid și că știu sigur că nu o să-mi dea voie să vorbesc românește și așa, nu mă mărit cu el. Iar dacă m-am măritat înseamnă că am asumat.*” [K.V.D. ford.: Szerintem amikor házasságot kötnek, már valamennyire ismerik egymást. (...) És ha látom, hogy merev, s biztosra veszem, hogy nem fogja engedni, hogy románul beszéljek, nem megyek hozzá feleségül. Ha pedig hozzá megyek, akkor az azt jelenti, hogy vállalom.] (64 éves román nő)

A hölgy értelmiségi, valószínűleg ezért szán több szerepet a tudatoságnak. A mindennapokban a felvállalás valójában inkább a habitusok kompatibilitása, mely nem biztos, hogy a felek között kimondatik. A felvállalt konfliktus kérdése a kutatás szempontjából ennek ellenére

11 Zygmunt Bauman: *Liquid Times – Living in an Age of Uncertainty*. Cambridge, 2007, Polity Press, 4.

12 Csikszentmihalyi Mihály: *Flow – The Psychology of Optimal Experience*. New York, 1991, Harper Perennial, 24.

különösen hasznos megjegyzés, amely nyomán több – jobbára elméleti, de érdekes – következtetés is levonható. Egyik, hogy lehetnek olyan vegyes családok, ahol a „megszokás” valójában nem a magyar félen kívüli kultúra szignifikanciáját jelenti, hanem a családban lévő egyik kultúráét, amivel a magyar fél amúgy is együtt él. Eszerint a magyar nem tekinti idegen kultúrájának a románt, ahhoz lényegében ismerősen viszonyul – hasonlóan a saját nemzeti kultúrájához. Ez esetben nem ellentétes hagyományok versenye zajlik, hanem két, az egyén számára különböző módokon ismerőssé vált kulturális rendszerből válik egy uralkodóvá – értelemszerűen nagyobb eséllyel az, amelyik magasabb napi funkcionalitással bír.

Másik elméleti észrevétel, hogy a felvállalt konfliktus alapján az esetleges nemzeti türelmetlenség is felvállalt sajátosság, ami azonban nem okoz az egyéb, identitást nem érintő, mindennapi családi konfliktusoknál nagyobb megterhelést a magyar fél számára. Amennyiben elfogadjuk, hogy az egyik fél elnyomó hajlamát a másik fél vállalja, s nem – adatközlőim elmondásai között egyébként ritkán, de előforduló – házasságot követő „meglepetésről” van szó, az identitás-kérdés csupán egy lesz a mindennapok családi (és nem nemzeti) konfliktusai közül.

A társadalom konfliktusossága vagy nyugalma kérdésében kulcsszerepet játszik az állami közpolitika, így nem lehet elmenni a központi narratíva s annak elsődleges hordozója, a sajtó szerepe mellett. Biró A. Zoltán és Bodó Julianna szerint az emberek „beszélnek a sajtó anyagairól, variálják a sajtó által felmutatott, az ellenfélről szóló etnikai képet, de mindez egyfajta passzivitással társul, vagyis a másik etnikumról alkotott negatív kép nem válik mindennapi gyakorlattá. Ennek oka véleményünk szerint elsősorban az, hogy a médiák közvetítenek ugyan egy ellenséges etnikum-képet a szembenálló félről, de az így közvetített képet nem változtathatják tapasztalati tényné, s ezért állításaik hamar elveszítik fontosságukat, érdekességüket”¹³. Elfogadható gondolat, hogy a sajtó valamekkora részben az aktuális időszak közpolitikai feladatait látja el, amikor etnikai konfliktusokat mediatizál. Ennek egy következménye azonban az is, hogy az ellenségkép váltakozó intenzitással, de érezteti a hatását a közösségi kapcsolatrendszerben.

13 Biró A. Zoltán – Bodó Julianna: Kizárási és bekebelezési technikák interetnikus kapcsolatokban. In *Egy más mellett élés. A magyar-román, magyar-cigány kapcsolatról*. Szerk.: Gagyí József. Csíkszereda, 1996, Pro-Print, 20.

A sajtó nem tekinthető a politikától független aktorként. Ahogyan Laura Neack megjegyzi, a nemzeti történelem, illetve a domináns nemzeti narratíva az adott ország hivatalos történelme.¹⁴ A barátság-talan sajtó barátság-talan politikumot, valamint barátság-talan központi narratívumot jelez, mely lokálisan is képes meghatározni a mindennapi érintkezések alapélményét, hangulatát. Az, hogy a sajtó sugallta kép nem változik tapasztalati tényvé, az alapélmény hangulatának negatív irányú változását csak lassítja, de nem állítja meg.

A kutatás során többször tapasztaltam, hogy kulturális, történelmi témákban zajló kommunikáció nincs a helyi magyar és a román közösség között, így hiányzik a helyi magyarság számára fontos ügyek képviselője, a magyar és román közösség közötti intézményes – és egyéni – párbeszéd is. Az interjúk során rendkívül ritkán közöltek adatot a megkérdezettek arról, hogy a román félnek *elmagyaráznák* a magyarság mibenlétét. Meg kell érteni ugyanakkor a helyzet pszichológiai terhét is: Edward T. Hall szituatív személyiségekre vonatkozó megállapításai jól mutatják, milyen szerepe van a központi narratívának, még akkor is, ha a definícióban használt személyiség (personality) szót szerencsétlennek tartom, helyesebb lett volna viselkedésmódot, esetleg programozott reakciót írni. Hall szerint minden emberben van több, tanult, helyzetfüggő személyiség.¹⁵ Egyes helyzetek a „személyiség” egy részét aktiválják, pavlovi módon ugyanazokat a reakciókat előhívva. A mindennapok interakciói során tapasztalt nyugalmat egy mediatizált konfliktus meg tudja zavarni, s nagyjából az is előrelátható, hogy milyen kommunikációs panelek feszülnek egymásnak. Mindkét szituáció más-más viselkedési módot követel. A központi narratíva, amennyiben konfliktuscentrikus, a magyar és a román közösséggel is elhíthet egy-egy képet. Ennek alapján a magyarok azt hihetik, hogy ha „túl erősen” adnak hangot igényeiknek, akkor konfliktusba kerülnek a románsággal, amiből a létszámbeli arányok miatt nem kerülhetnek ki győztesen. A románok számára sugallt kép pedig az, hogy a magyarok alapvetően rosszat akarnak. Az újra és újra sztereotipizálódó képek felülírásához, de legalábbis a különböző állás-

14 Laura Neack: *Studying Foreign Policy Comparatively*. Lanhan, Rowman & Littlefield, 2019, 83.

15 Edward T. Hall: *The Hidden Dimension*. New York, 1990, Anchor Books, 115.

pontok tolerálásához a két közösség lokális párbeszédére volna szükség. Ez azonban Tövisen nem jellemző.

A 21. század nemzetiségi szórványkonfliktusainak egyik jellemzője, hogy a magyarság kis létszáma és kulturális inaktivitása miatt a súrlódások leginkább „deaktiváltak”, semmint „nem léteznek” – azonban aktiválhatók. Erre utaló legkonkrétabb példa egy magyar adatközlőtől származik. Egy román nemzetiségű, évtizedes baráttal történtő telefonbeszélgetés végeztével a vonal nem szakadt meg, így az adatközlő hallotta, amint a vonal másik végén ismerőse más valakivel diskurálva a szemére veti, hogy ha románnal házasodott, akkor illene átvennie a román kulturális szokásokat: *„Nem csukta le a telefont, s én se hirtelen. És hallottam, hogy mondja a barátnőjének, hogy igen, azt mondja, miért megy ő a magyar templomba és a férje román, miért nem megy, mert van még egy másik magyar nő, férjhez menve románhoz, s az megy az ortodox templomba.”* A telefonbeszélgetés az interjú során többször megjelenik, érezhetően jelentős nyomot hagyott az adatközlőben, aki a későbbiekben kifejti, hogy az interjúk során sokszor felmerülő konfliktusmentesség úgy értendő, hogy nem létezik „egy olyan szembe való elítélés, hogy na, te magyar vagy, veled nem beszélek. Mondjuk. Nincs olyan. De egymás között vannak olyanok is, akik barátkoznak, de látszik, hogy nem kedvelik [a magyarokat].” (81 éves magyar nő)

Az eset rámutat továbbá arra, hogy még évtizedes ismeretségek, sőt, barátságok mögött is elképzelhető nemzeti alapú deaktivált konfliktus. Az ismeretség, a párbeszéd tehát annyiban csökkentheti az ellenérzéseket, hogy egyik fél sem érzi teljesen ismeretlennek a másikat, nem gondolják azt, hogy a másik valamit titkol. Az ellenérzések teljes megszüntetéséről azonban túlzott optimizmus volna beszélni.

IDENTITÁSHATÁROK TÁGÍTÁSA

Az identitáshatárok tágítása alatt azokat a jellemzően tudatos cselekedeteket értem, amelyek a magyar önazonosság megélésére, megőrzésére vonatkoznak. Tövisen is vannak olyan adatközlők, akik szórványban is a saját kezükbe kívánják venni a sorsukat, identitásukért áldozatot vállalva. Vannak olyan adatközlők is, akik említenek ugyan áldozatvállalást, jellemzően szülőket és nagyszülőket, de közösségi életük szervezésében a hivatkozáson túl nincsen szerepe.

Egy 66 éves magyar nő a csíksomlyói zarándoklattal kapcsolatban jegyzi meg, hogy hiba, hogy a tövisi római katolikusokat nem hívják, majd hozzáteszi: „*én megyek az én kocsimmal, de nem mindenki mehet*”. Figyelemre méltó továbbá a kolozsvári magyar napilap előfizetésért vállalt áldozata is: „*Nagyon nem akarták azok onnan [a szerkesztőségből]. Mer’ kellett volna fussanak, hogy valaki magyar újságot akar. [Mondták:] há’ [meg]lássuk, há’ nem lehet, há’ nemtom... Hogyhogy nem lehet, mindent lehet, ha akarsz. S édesanyám nem internetezett, neki kellett, hogy olvasson, s én is úgy kérem most. Pedig mondom, 140 lej három hónapra. Sok, nagyon sok.*” Ugyanő egyedülálló abban is, hogy ragaszkodik, hogy segítséggel ugyan, de magyarul írjon meg egy kérvényt, amit egyébként románul is benyújthatna: „*Asz’ongya beküldheted románul is. Jó, de nem akarom. Most akarom magyarul küldeni, s segíts nekem, hogy csináld ezt meg, s aztán segített ő megcsinálni.*”

Az adatközlő primer szocializációs környezete szigorú elvárásokat támasztott a képzés, munkavállalás során, aminek része az elért szellemi javak védelme és folyamatos gyarapítása, mely csak áldozatvállalás révén valósulhat meg. Az áldozatvállalás ez esetben az identitás határainak kitágításáért tett lépés, ami tehát túlmutat az általánosan defenzív szórványmagatartáson.

Érdekes, hogy konkrétan az anyanyelv iránt a szülők kevésbé voltak szigorúak, bár az átlagosan tapasztaltnál így is többet tettek: az édesapa a leánykéréskor támasztott követelményeivel a római katolikus egyházhoz kötötte a frigyre adandó áldását, s – annak ellenére, hogy kedvelte a leendő vejét – a leánykérő részéről érkező egyetlen kérést is rigorózan fogadta, jelezvén, hogy az udvarlónak van dolga az alkalmazkodásban. A szülők tehát nem kifejezetten az anyanyelvhasználatot tették a házasság feltételéül, hanem a követelményekkel lehetőséget adtak arra, hogy megmaradhasson a családban a magyar kultúra, a döntések meghozatalát pedig – bízva a leány neveltetésében – a fiatalokra bízták. Azt, hogy ez tudatos stratégia volt-e, vagy ösztönös, nehéz megmondani. Valószínűnek tartom, hogy az identitás magját jelentő római katolicizmushoz való ragaszkodás volt tudatos, a többi járulékos. Eredményét tekintve a család jól sáfarkodott a lehetőségeivel.

A vej após általi kedvelésében az is szerepet játszhat, hogy a támasztott explicit és implicit feltételeket elfogadta, azok szellemét

magáévá is tette: „Az én férjem okos ember, s akkor aszonta, úgy kezdte, hogy ha gyermekeink lesznek, akkor feltétlenül magyar iskolába kell adni, akárhova.” (66 éves magyar nő)

Az áldozatvállalások alkalmi hivatkozásként való használatára egy másik interjúalany a példa, akinek elbeszélésében családjának értelmi-ségi mivoltja az identitásért való áldozathozatali hajlandóság alapjaként jelenik meg. Úgy fogalmaz, hogy „A szüleim ’71-be’ érettük, az én testvéreim[ért] elköltöztek, hogy tudják tovább a magyar szakon végezni az iskoláikat” (75 éves magyar férfi), azonban ez az élmény az identitáshatárok tágításának nem katalizátora. Ilyen esetekben inkább passzív büszkeségről beszélhetünk, de ki kell emelnem, hogy ez a passzivitás szinte kivétel nélkül nem az érdektelenség passzivitása, hanem a szórványkörnyezet berögzült működési módozataiból való kitöréshez való erőtlenség passzivitása.

Az identitáshatárok tágítása kevésbé nemzeti megfontolásból történik, inkább a családi értékek átörökítésére tett kísérletről beszélünk – ami legtöbb esetben egybevág a nemzeti megmaradás alapfeltételeivel. A közösségépítés szempontjából ezek a családok jelentik a legfontosabb pillért, egyúttal rámutatnak arra, hogy a dél-erdélyi szórványvilágban is lehetséges úgy ragaszkodni az identitáshoz, hogy az elfogadható legyen a többségi közösség tagjainak.

ÖSSZEGZÉS

Az identitás alakulása, annak megélése szempontjából a társadalmi környezet a legerősebb befolyásoló tényező, ezért a társadalmi környezet sajátosságainak leírása az önazonosság kialakulásának, teljes értelmezésének nélkülözhetetlen eleme. Ez a környezet, mely burokként veszi körbe a számbeli kisebbségben élők mindennapjait, mint láttuk, alapvetően konfliktusos. A konfliktus azonban csak részben tudatosult esemény, az érdekkellentétekhez kapcsolódó folyamatok egy része észrevétlenül zajlik, a társadalmi környezet sajátosságai részben tudatosan észlelt, részben tudattalan kényszerűséget rónak a kisebbségi közösség tagjaira. Az identitásalakulás, így az egyes közösségek jövője szempontjából talán legfontosabb kérdés, hogy ezek a kényszerűségek milyen mértékben befolyásolják a beszélés tartalmát és módját, a konfliktusos helyzetek kezelését s az identitáshatárok tágítására tett kísérleteket.